

Türk İslam Edebiyatında Faziletname ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletname

Kübra Yılmaz¹

Öz

Türk edebiyatında “Faziletname” adı altında, edebî bir tür olarak gruplandırabileceğimiz ve şimdiye kadar bütünüyle üzerinde durulmamış manzum/mensur, telif/tercüme pek çok eser mevcuttur. Bu çalışma Mekke-i Mükerrreme mücaviri ve Hicaz mütercimi Abdurrahman Şevki (XIX. yy.)’nin *Teşviku’l-Müştak ve Teşrikun li’l-‘Uşşak* isimli manzum şehir faziletnamesinden hareketle hazırlanmıştır. Eser Mekke, Medine, Kudüs ve Şam’ın faziletlerini ve önemini anlatmaktadır. Şehir faziletmeleri, ikâmet edilen yerlerin maddî-manevî özelliklerinin veya ilmî, dinî (hac-umre) seyahatler vesilesiyle bir yerin gezilip görülmesi sonucu edinilen izlenimlerin anlatıldığı eserlerdir. Şehir faziletmeleri bazen bir muhîtin tarihî, kültürel, sosyal ve ekonomik durumunu resmeden; bazen de yalnızca fiziksel özelliklerini anlatan bir tür olma niteliği taşırlar. Bu çalışmada öncelikle faziletname ve özellikle şehir faziletmeleri üzerinde durulmuştur. Ardından da yukarıda ismi zikredilen *Teşviku’l-Müştak ve Teşrikun li’l-‘Uşşak* tanıtılmıştır.

Anahtar kelimeler: Faziletname, şehir, Abdurrahman Şevki.

Abstract

There are so many original or translated literary works that we can group under the title “Faziletname”. This genre has been understudied. This dissertation examines *Tesviku’l-Mustak ve Tesrikun lil-Ussak*, a city *faziletname* by Abdurrahman Sevki (XIX century) who resided in the Holy City of Mecca and worked as a translator for the Hejaz region. Sevki’s work talks about the importance and virtues of Mecca, Madina, al-Quds, and Damascus. City *faziletnames* are literary works that narrate experiences and describe physical and spiritual features of places that authors resided in or traveled to for academic or religious purposes. Faziletnames sometimes portray historical, cultural, social and economic characteristics of a place and sometimes they only describe physical features of the places. This dissertation starts with reviewing *faziletnames* and especially focuses on city *faziletnames*. Lastly, it introduces the aforementioned work, *Tesviku’l-Mustak ve Tesrikun lil-Ussak*.

Key Words: Faziletname, city, Abdurrahman Şevki

¹ Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ABD, kubrapolat@erciyes.edu.tr

Giriş: Faziletname

Türk İslâm edebiyatı sahasında ortaya konan eserleri türlerine göre “Cenâb-ı Hakk’a dâir olanlar”, “Hz. Peygamber’i anlatanlar” ve “diğer meseleler üzerine yazılmış eserler” olmak üzere üç genel başlık altında toplamak mümkündür. İslâmî edebiyatlarda, bu ilk iki başlık altında pek çok eser verildiği ve araştırmaların genellikle ilgili konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte, oldukça kapsamlı “diğer türler” sınıfında henüz temas edilmemiş hususlar mevcuttur. Bu çalışma Türk İslâm edebiyatı sahasının *diğer tür*lerinden biri kabul edilen *faziletname* ve özellikle *şehir faziletname*leri üzerinedir.

Fazilet, sözlüklerde “artmak, fazlalaşmak, meziyetli ve üstün olmak” anlamlarına gelen, Arapça *fazl* (فضل) kökünden türemiş bir kelimedir. İyilik, lütuf, ihsan ve sevabı bol amel mânâlarında da kullanılan faziletin çoğulu (فضائل) *fezâil*dir. *Fezâil* ismi, kişide iyilik yapmaya yönelik vasıfların bulunması ve erdem bakımından diğerlerinden üstün olma; iyilikte yüksek derecede bulunma, meziyet; insanın yaratılışındaki bütün iyi huylar gibi anlamları ihtivâ etmektedir (İbn Manzûr 1997, X: 280-282; Zebîdî 1306, VIII: 61-62; Râğîb el-İsfahânî 2002, II: 639; İsfahânî *fazl* kelimesininin, övülen (ilmin ve hilmin artması gibi) ve yerilen (öfkenin artması gibi) türden “ziyâdelik”leri ifâdede kullanıldığını söylemektedir. Ayrıca “*fazl*”ın “üstün olmak” anlamında kullanıldığı zaman, “cins” (hayvanların bitkilere üstünlüğü gibi), “tür” (insanın hayvandan üstünlüğünde olduğu gibi) ve “zât” (bir insanın başka bir insandan üstün oluşu gibi) üstünlüğü şeklinde üç kısma ayrılması gerektiğini söylemiştir).

Edebî bir terim olarak *faziletname*, Arapça “fazîlet” ile Farsça “mektup, kitap veya dergi”ye karşılık gelen “nâme” kelimesinin terkihiyle “üstünlükleri medh etmek için yazılmış kitap yahut risâle” anlamına bürünmüştür.

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde sıkça karşılaşılan *fazl* kelimesi ile *fazilet*, *fezâil*, *efdal* gibi türemişleri, yaptığı iyi davranışlara karşılık Cenâb-ı Hakk’ın kuluna bahşettiği lütuf ve ihsanı ifade ederler. Ayrıca bireyin erdemli ve ahlâken üstün olma durumunu belirtmek için de bu kavramlar kullanılmaktadır. *Fezale* fiilinin “fezzale, fezzaltüküm, fezzaleküm, fezzalnâ, fezzalenâ, fezzalnâhüm, nufazzilu, fuzzîlu, yetefezzale, el-Fazl, fazlen, fazlihi, tafzilen” gibi iştikakları 34 surede, toplam 92 ayette geçmektedir (bk. Abdülbâki 2001. Ayetlerde yer alan bu kelimeler Allah’ın çeşitli hususlarda “birilerini birilerinden üstün kılması” (en-Nisâ 4/34; en-Nahl 16/71); “lütufu, bol nimeti” (en-Nisâ 4/ 95; el-İsrâ 17/12) ile “O’ndan gelen zafer, iyilik” (el-Bakara 2/105; Âl-i İmrân 3/152) ve “birilerinin birilerine üstünlük taslaması” (el-Mü’minûn 23/24) biçimlerinde tefsir edilirler).

Hadis-i şeriflerde de sıkça karşımıza çıkan *fazl* ve müştakları, genellikle “Allah’ın lütufu ve ihsanı”, “sizin en faziletliniz” ve “en faziletli davranış” şeklinde başlayan bu rivayetlerde ahlâkî erdem, üstünlük vb. anlamlarla yer almıştır (Örnek için bk. Buhârî, “İmân”, 18, “Fezâ’ilü’l-Kur’ân”, 17; “Fezâ’ilü’s-Sahâbe”; “Fezâ’ilü’l-cihâd”, 1; İbn Mâce, “Mesâcid ve’l-Cemâ’at”, 16; Ebu Dâvûd, “Cihâd”, 7; “Salât”, 48).

Klâsik hadis kaynaklarında, özellikle “Fezâilü’l-Kur’ân” adıyla müstakil bölümler bulunmaktadır. İlk dönem hadis kaynaklarında (*Kütüb-i sütte*) ve daha sonraları da *Müstedrek*, *Câmi’u’l-Usûl* ve *Kenzü’l-Ummâl*’de ve özellikle bu sonuncu eserde “Fezâilü’l-Kur’ân” bölümünün genişliği dikkat çekmektedir. Bu eserde sure ve ayetlerin faziletiyle ilgili çok miktarda sahih, zayıf ve mevzu rivayetin bir arada olduğu görülmektedir. Kur’an’ın faziletleriyle ilgili bu hadislerin bir kısmı Kur’an’ın tamamının, bir kısmı da bazı sure ve ayetlerin faziletlerine dâirdir (Sancaklı 2001: 133). Yine bu hadis kaynaklarına bakıldığında fezâil bölümlerinin “Fezâilü’l-Kur’ân”dan başka, şu konular üzerine tasnif edilmiş rivayetlerden oluştuğu görülmüştür: “Peygamberlerin faziletleri”, “Resûlullah’ın faziletleri”, “Ashâbın faziletleri”, “İslâm ümmetinin faziletleri”, “Muhtelif millet ve kabilelerin faziletleri”, “Bazı vakitlerin ve mekânların faziletleri”, “Bazı amellerin ve duâların faziletleri”, “Hastalık, ölüm ve musibetlerin faziletleri”.

Fazilet kavramı öncelikle Arap edebiyatında amellerin, zamanların, şahısların, kabilelerin, milletlerin, yer ve şehirlerin, benzerlerinden üstünlüğünü anlatmak için kullanılmış ve bu konuların her birine dâir kitap ve risâleler yazılmıştır. Bunların başında çoğu zaman hem tür ve hem de müstakil eser adı olarak kullanılan Fezâilü’l-Kur’ân (örn. en-Nesefî Müstagfirî, *Fezâ’ilü’l-Kur’ân*), Hasâis veya Hasâisü’n-Nebî (örn. İbnu’l-Haydırî, *el-Lafzü’l-Mükerrerem bi-Hasâ’isi’n-Nebiyî’l-Mu’azzam*), Fezâilü’s-Sahâbe (örn. Ahmed b. Hanbel, *Fezâ’ilü’s-Sahâbe*), Fezâilü’l-A’mâl (örn. el-Makdisî, *Fezâ’ilü’l-A’mâl*), Fezâilü’l-Evkât (örn. Beyhâkî, *Fezâ’ilü’l-Evkât*) gelmektedir. Ayrıca Fezâ’ilü Mekke, Fezâ’ilü Medine gibi dinî ve siyâsî bakımdan önemli mekânların faziletlerini, Fezâ’ilü’l-Etrâk (bk. el-Câhız, *Fezâ’ilü’l-Etrâk*) gibi bir milletin üstün vasıflarını veya Fezâ’ilü’l-

Kitâb (örn. Muhammed İ’sirdî, *Fezâ’ilü’l-Kitâbi’l-Câmi’ li-Ebî İ’sâ et-Tirmizî*) gibi bir kitabın faziletlerini anlatan eserler kaleme alınmıştır.

Ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerle medhedilen sahâbelerin, dört büyük halifenin veya ehli beytin faziletleri ile ilgili müstakil eserler yazıldığı gibi; kimi zaman da çeşitli eserler içerisinde onların övgüsüne has bölümler kaleme alınmıştır. Dört halifenin faziletleriyle ilgili Türkçe edebî eserlere Kerderli Mahmud bin Ali (v.761/1360) tarafından Harezmi Türkçesi ile yazılan *Nehcü’l-Ferâdis* (Cennetlerin Açık Yolu)’in bir bölümü örnek gösterilebilir. Eser dört ana bölümden ve her bölüm de on fasıldan ibaret olmak üzere toplam kırk fasıldan oluşmaktadır. Her faslın başında bir hadis bulunmaktadır. Eserin konumuzla ilgili olan ikinci bölümü dört halife, ehli beyt ve dört mezhep imamının faziletlerini ele almaktadır (Yılmaz 2011: 24).

Edebiyatımızda, türler üzerine bilinen en eski tasnif Ağâh Sırrı Levend’in *Türk Edebiyatı Tarihi*’nde yer almaktadır. Levend bu tasnifte *faziletnâme*ye yer vermemiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Levend 1973). Tespit edebildiğimiz kadarıyla türe ilk kez temas eden Âmil Çelebioğlu, faziletnâme hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

“İslâmî edebiyatta “Fazilet-nâmeler” umumî adı altında edebî bir nev’i olarak gruplandırabileceğimiz ve şimdiye kadar bütünüyle üzerinde durulmamış bir hayli eser mevcuttur. Hemen her mevzuda manzum veya mensur olarak çeşitli faziletnâmeler, te’lif veya tercüme olarak kaleme alınmıştır. İçlerinde gerçekten edebî kıymeti hâiz olanlar çoktur. Bunlar mevzularına ve şekillerine göre tasnif edilip incelendikçe bilhassa İslâmî Türk edebiyatındaki edebî nev’ilerin ve şiir mevzularının sanıldığından daha

fazla olduğu bu vesile ile de görülecektir. Manzum veya mensur, küçük veya büyük hacimde karşılaştığımız faziletname tipindeki eserler, çok kere isimleriyle nev'ilerini ve muhtevalarını belirttiği gibi değişik bir adla da karşımıza çıkmaktadır. Faziletname İslâm âleminin mukaddes şehirlerinin faziletine, tarihine ve çeşitli hususiyetlerine dâir olabilirler; Fezâilü'l-Mekke, Fezâilü Mekke ve'l-Medine ve'l-Kuds, Fezâil-i Haremeyn-i Şerifeyn, Fezâil-i Mısır, Fezâil-i Şam vs. gibi veya Fezâil-i Mescid-i Aksâ, Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn, Fezâil-i Hazret-i Ali, Fezâil-i Kureyş, Fezâilü'l-etrâk gibi mabed, halife, şahıs ve milletlerin fazilet ve hususiyetine dâirdir. Yahut da Fezâil-i Kur'an, Fezâilü'l-cihâd¹, Fezâilü'l-ekâr, Fezâilü's-şuhûr, Fezâil-i Ramazân, Fezâilü's-sıyâm gibi değişik mevzulardadır.” (Çelebioğlu 1971, X: 342-343).

Âmil Çelebioğlu tür tasnifi yaparken “muhtelif konulardaki bazı mesneviler ve manzum eserler” başlığı altında “Dinî, tasavvufî, ahlakî, tarihî, aşk ve macera türündeki eserlerin konuları ile kısmen alâkalı veya tamamen farklı konularda; tespiti hiç de kolay olmayacak kadar çok isim ve eserle karşılaşmak mümkündür” diyerek *faziletname*, *şehrengizler*, *sûrnâmeler*, *sâkinâmeler* ve *manzum lügatleri*, tespiti hiç de kolay olmayacak bu eserlere örnek gösterir. Ayrıca Hafizoğlu Muhammed Yemînî'nin, yedi bin küsur beyitli mesnevi tarzındaki *Faziletname*'sinin, Hz. Ali'nin faziletleriyle ilgili olup, 925/1519 tarihinde nazmolunduğu bilgisini ekler (Çelebioğlu 1994: 104-105).

¹ bk. *Fezâ'ilü'l-Cihâd* (bk. Dadaş 1995) Bilindiği kadarıyla, İslâm askerlerini kâfirlerle cihada teşvik için yazılmış olan *Fezâ'il-i Cihâd* Ahmed b. İbrahim'in *Meşâ'irü'l-Eşvâk ilâ-Mesâ'iri'l-'Uşşâk* isimli Arapça eserinden Türkçeye tercüme edilmiş olup yazıldığı devirde kışlalarda çok okunan bir eser hâlini almıştır.

Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı* adlı kitabında faziletname başlığı altında Hafizoğlu Derviş Muhammed Yemînî'nin, 1519'da yazdığı ve geneli itibarıyla Hz. Ali'nin biyografisini ele alan *Faziletname-i Yemînî*'sinden (Güzel 2006: 708-709; Aça vd 2009. Eserle ilgili çalışmalar için bk. Tepeli 2002; Kıрман 2004) örnek metin vererek konuyu, sadece “şahıs faziletname” doğrultusunda izah etmiştir. Ayrıca araştırmalarımız esnasında Muhammed Yemenî'ye ait olduğu belirtilen *Fezâ'ilü Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudsü Şerîf* adlı bir eser üzerine yapılmış iki adet yüksek lisans tezine ulaştık (Eserle ilgili çalışmalar için bk. Aydın 1987; Yıldırım 2010). Bu tezlerde adı geçen Muhammed Yemenî ve onunla aynı sırada yaşamış Derviş Muhammed Yemînî'nin aralarında bir irtibat olup olmadığı bilinmemektedir. Bilindiği kadarıyla Yemînî'nin *Faziletname*'den başka eseri yoktur. Dolayısıyla bu iki tez çalışmasında adı geçen Muhammed Yemenî ya başka biri olmalıdır yahut Derviş Muhammed Yemînî adıyla meşhur bu zâtın bir de *Fezâ'il-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudsü Şerîf* adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Üç bâb altında toplam otuz fasıldan oluşan ve sırasıyla Mekke, Medine ve Şam'ın faziletlerini anlatan *Fezâ'ilü Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudsü Şerîf* adlı bu mensur Türkçe eser de faziletname türüne örneklik etmesi bakımından önemli sayılmaktadır (Muhammed b. el-Yemenî adına kayıtlı içeriği aynı fakat ismi farklı şu elyazmalarına Süleymaniye kütüphanesi kataloglarında rastlanmıştır; *Tuhfetü'l-âşîkîn fî fedâ'il-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kuds*, 134 vr., Süleymaniye Kütüphanesi, A. Tekelioğlu, nr. 796-1; *Fedâ'îlu Mekke ve'l-Medîne ve Beyti'l-Makdis*, 145 vr., Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3341; İmam Muhammed el-Gazâli Yemenî, *Risâle fî fezâ'il-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kuds*, 111 vr., Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2339).

Bâkî'nin *Fezâ'il-i Mekke*'si bir başka mühim faziletnamedir (*Fezâ'ilü Mekke* adıyla meşhur eser genellikle *el-İ'lâm bi-a'lâmi beledillâhi'l-harâm tercemesi* adıyla kayıtlıdır. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu, nr. 719; Aşir Efendi, nr. 231; Ayasofya, nr. 3091; Bağdatlı Vehbi, nr. 1311-002; Damad İbrahim, nr. 890; Esad Efendi, nr. 1826; Fatih, nr. 4258, 4259, 4187; H. Hüsnü Paşa, nr. 872; Hacı Beşir Ağa, nr. 464). Eser Muhammed b. Ahmed Kutbuddin el-Mekki(v.1582)'ye ait *el-İ'lâm bi-a'lâmi beledillâhi'l-Harâm* adlı eserin Türkçeye mensur tercümesidir. Tercüme *Fezailü Mekke* adıyla da bilinmektedir. İlk bab *Mekke-i Müşerrefe'nin vaz' u hey'eti*, ikinci bab *Ka'be-i Muazzama'nın binâsı*, üçüncü bab *vaz'-ı Mescid-i Harâm'ın eyyâm-ı Cahiliye'de ve sadr-ı İslâm'daki ahvâli* üzerinedir. Beşinci bab *Mescid-i Harâm'ın terbiinden sonra vâki' olan ziyâdeler beyânındadır*. Bâkî bu çalışmayı Mekke kadılığı yaptığı 1570'li yıllarda hazırlamıştır. Mekke tarihinden ve Osmanlı padişahlarının Mekke'de yaptırdığı eserlerden söz eden bu kitabın Sultan III. Murad'ı (v. 1595) ve Sokullu'yu (v. 1579) öven başlangıç kısmı musannâ, kalanı sade bir Türkçe ile yazılmıştır (Tergip 2010: 42-43). Kütüphanelerimizde çok sayıda nüshası bulunan bu eser henüz neşredilmemiştir.

Türk edebiyatında faziletnamelelere verilecek bir diğer örnek Hıfzî adına kayıtlı 1265 tarihli ve yaklaşık 50 varaklık *Târîh ve fezâ'il-i Kuds-i Şerîf* adlı mensur eserdir. Eserin kütüphanelerimizde yazma ve matbu nüshaları mevcuttur (Hıfzî, *Târîh ve fezâ'il-i Kuds-i Şerîf*, Bayezid Devlet Ktp., nr. 5071; Hıfzî, 1265).

Şehir faziletnamelelerinin yazılma sebepleri arasında ilk sırayı Kur'an, hadis ve ashâb ile tâbi'nin sözlerinde bazı özel şehirlerin zikredilmesi alır. İslâm tarihinde sırasıyla en çok Mekke, Medine, Kudüs, Dımaşk (Şam), Küfe, Bağdat, Basra, Belh, Endülüs ve Yemen şehirleri ile bunların faziletleri hakkında kitaplar yazılmıştır. Ayrıca önemli addedilen bu şehirlerde doğmuş, yaşamış ve/veya yetişmiş enbiyâ ve evliyanın övgüsü de faziletname yazımını teşvik edici unsurlarındandır. Bunun yanı sıra özellikle Araplarda, milliyetçilik şuurunun tahriki sebebiyle çeşitli millet, memleket, şehir ve kabileler hakkında Hz. Muhammed'in dilinden pek çok medih ve yergi rivayet edilmiştir. Bilhassa şehir faziletleri üzerine mevzu hadis derlemeleri oluşturacak kadar çok malzeme bulunmaktadır (Kandemir 1991: 50; Kandemir 1995: 529-531).

Bununla birlikte zaman içerisinde elbette İslâm tarihi açısından önemli ve gerçekten Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş bazı şehirler hakkındaki rivayetlerin toplandığı eserler de yazılmıştır (bk. Rıfâî 1992; Ahsasî 2006).

Bir şehrin faziletine dâir yazılan ilk eserin Hasan-ı Basrî'ye (v. 110/728) nispet edilen *Fezâ'ilü Mekke* olduğu tahmin edilmektedir. İlk örneklerini Arap edebiyatında gördüğümüz şehir faziletnamelelerinin 74 adedini müellif ismi ve yüzyılları ile beraber Salâhuddîn el-Müneccid *Fezâ'ilü'l-Endülüs ve ehlihâ'nın mukaddimesinde* vermektedir (bk. İbn Hazm, 1968, mukaddime).

Yine şehir tarihi ve coğrafyası üzerine yazılmış bazı eserlerde de ilgili ülkenin, şehrin veya muhitin özelliklerini anlatan bir fezâil bahsine rastlamak tabiidir (Ayrıntılı bilgi için bk. Şeşen 1998: mukaddime).

Faziletname hakkındaki bu araştırma çerçevesinde, Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında, isminde “fazl, fazilet, fezâil” kelimelerinin geçtiği ve tür kapsamında kabul edilebileceğini düşündüğümüz eserleri tespit ederek sınıflandırdık. Arapça fezâil kitapları ve risâleleri ile Farsça yazılmış eserlerin de dâhil edildiği bu tasnif neticesinde fezâil konularının oldukça geniş bir alana yayıldığı ve ahlâk, tarih, hadis, tefsir vb. pek çok ilme dâir eserlerle ortak çerçevede yer aldığı görülmüştür. Bu eserler muhtevâlarına göre genel olarak “şehir ve ülkelerin faziletleri”, “cihadın faziletleri”, “Kur’ân-ı Kerim ve bazı surelerin faziletleri”, “şahıs ve milletlerin faziletleri”, “bazı zikir ve evradın faziletleri”, “bazı kutlu vakitlerin ve ayların faziletleri”, “ibadet, ahlak ve amellerin fazileti” ve “bazı müstakil konularda yazılmış faziletname” olmak üzere sekiz genel başlık altında toplanmaya çalışılmıştır.

İsminde “fazl” veya “fazl”dan türemiş kelimeler geçmediği halde bir şehrin diğerlerinden üstünlüğünü vafeden fezâil kitapları mevcuttur. Bu özel isimlendirmelerden biri *Teşvîku’l-müştâk ve teşrîkun li’l-uşşâk* (Abdurrahman Şevkî, *Teşvîku’l-müştâk ve teşrîkun li’l-uşşâk*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum, nr. 865, 866)tır. *Teşvîku’l-müştâk ve teşrîkun li’l-uşşâk* ismi, eserin fezâil kitabı olduğuna dâir herhangi bir ipucu vermemektedir. “Özleyenleri şevklendirme, harekete geçirme (Teşvîku’l-müştâk)” ve “âşıkları nurlandırma (Teşrîkun li’l-uşşâk)” mânâlarına gelen iki Arapça ibareden oluşan isim, eseri okuyanın kutsal beldelere olan iştiağını artırma maksadına vurgu yapmaktadır.

Müellif Hakkında

Müellif Abdurrahman Şevkî hakkında yeterli ve net bilgimiz yoktur. Eserlerinin telif tarihinden yola çıkılarak XIX. yüzyılda yaşamış olduğu söylenebilir. Şevkî mahlaslı şâirin *Teşvîku’l-Müştâk ve Teşrîkun li’l-Uşşâk* adlı eserinin incelediğimiz iki nüshasında da “el-Ereglevî” (الاركلوى)² şeklinde okunabilen nisbesi dışında kendisiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Bunun yanı sıra müellife ait olan ve aşağıda mukaddimesinden bir bölümünü alıntıladığımız bir başka eserde geçen “el-Konevî” lafzından hareketle Şevkî’nin Konya Ereğlisi’nden olduğunu iddia edebiliriz. *Terceme-i Hadîkati’l-Enâm fi-Fezâ’ili’s-Şâm* isimli bu kitabın mukaddimesindeki ilgili kısım şöyledir:

“...emmâ ba’d ma’lûm ola ki Şâm-ı Şerîf ‘ulemâ-ı kirâmından Sinâniye câmi’-i şerîfi haşîbi fazîletlü şeyh ‘Abdurrahmân Efendi bin ‘Abdurrezzâk ed-Dımaşkı’niñ 1130 târihinde te’lif idüp **Hadîkatu’l-Enâm fi-Fezâ’ili’s-Şâm** tesmiye eylediği ‘Arabiyyu’l-‘ibâre kitâb-ı müsteşâbîn lisân-ı Türkî’ye terceme olunması işbu 1295 sene-i hicriyyesinde ba’zı zevât-ı kirâm işbu fağîre ya’ni Mekke-i Mükerrreme mücâviri ve Hicaz vilâyeti mütercimi ‘Abdurrahmân eş-Şevkî el-Çonevî ed-Dımaşkı haşîre emr u tenbîh eylemeleri üzerine vüs’-i ‘âcizânem mîkdârı terceme eyledim.” (*Terceme-i Hadîkati’l-Enâm fi-Fezâ’ili’s-Şâm*, trc. Abdurrahman Şevkî, Millet Ktp., Tarih, nr. 905, 1^b.)

²“Ereğli” ismi Anadolu’da dört farklı şehrin sınırları içinde yer alan bölgeler için kullanılmıştır. Bu bölgeler şunlardır: 1. (Konya Ereğlisi): Kaza/ Aksaray, Konya Vilâyeti, 2. (Karadeniz Ereğlisi): Kaza/ Bolu, Kastamonu, Zonguldak, 3. (Marmara Ereğlisi): Kaza/ Çorlu, Tekirdağ, Edirne, 4. (Güzelyalı, Güzelyalı): Köy/ Merkez- Karamürsel-Kocaeli; ayrıntılı bilgi için bk. Sezen 2006: 173- 174.

Bu mukaddimeden, *Terceme-i Hadîkati'l-Enâm fi-Fezâ'ili's-Şâm*'ı hazırlayan el-Konevî ed-Dimeşkî nisbeli müellifin Mekke-i Mükerrreme'ye mücavir olarak yaşadığı ve Hicaz vilâyetinde de mütercimlik vazifesini ifa ettiği anlaşılmaktadır. Aynı eserin sonunda Abdurrahman Şevkî kendisini “el-mütercimü'l-hakîr” olarak vasfetmiştir.

Abdurrahman Şevkî'nin *Teşvîku'l-Müşâk ve Teşrikun li'l-'Uşşâk*'tan başka iki eseri bilinmektedir:

Teşvîku'l-Müşâk ve Teşrikun li'l-'Uşşâk: Eser ilerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Terceme-i Hadîkati'l-Enâm fi-Fezâ'ili's-Şâm: Abdurrahman b. Abdürrezzak ed-Dimaşkî'nin 1130 tarihinde telif ettiği *Hadâ'îku'l-În'âm fi-Fezâ'ili's-Şâm* adlı mensur eserin *Terceme-i Hadîkati'l-Enâm fi-Fezâ'ili's-Şâm* ismiyle Abdurrahman Şevkî tarafından 7 Şevval 1295/5 Ekim 1878 tarihinde Türkçeye tercüme edilmiştir (*Terceme-i Hadîkati'l-Enâm fi-Fezâ'ili's-Şâm*, trc. Abdurrahman Şevkî, Millet Ktp., Tarih, nr. 905).

Millet Kütüphanesi'nde tespit edebildiğimiz ve rik'a hattıyla yazılmış bu tek nüsha eser 131 varaktan oluşmaktadır. Bu nüshanın istinsah tarihi ise 29 Şevval 1303/31 Temmuz 1886'dır.

Araştırmamız çerçevesinde *Hadâ'îku'l-În'âm fi-Fezâ'ili's-Şâm* ismiyle bu eserin tahkikine ulaştık. Abdürrezzak ed-Dimaşkî'nin bu kitabı Yusuf Bedivî tarafından *Hadâ'îku'l-În'âm fi-Fezâ'ili's-Şâm* adıyla neşredilmiştir. Görüldüğü üzere eserin adı, tercümesinde ve tahkikinde farklılık göstermektedir. Abdurrahman Şevkî tarafından yapılmış tercümesinin mukaddimesine göre *Hadâ'îku'l-În'âm fi-Fezâ'ili's-Şâm* 'ın müellifi Abdurrahman b. Abdürrezzak ed-Dimaşkî Şam'daki Sinâniye Camii'nin hatipliğini yapmıştır. 1187'de vefat etmiş olan bu şahıs hakkında ayrıntılı bilgi eserin

neşrinde verilmektedir (bk. Abdurrahman b. İbrâhim b. Ahmed ed-Dimaşkî el-Hanefî İbn Abdürrezzâk, *Hadâ'îkü'l-În'âm fi-Fezâ'ili's-Şâm*, 1138/1726, thk. Yusuf Bedivî, Dimaşk, 1995).

8 bâb olan tercümenin birinci bâbında Şam bölgesinin hudutları, ikinci ve üçüncü bâbında Şâm'ın fezâili hakkındaki hadis rivayetleri, dördüncü bâbında Şam'a dair seleften naklolunan sözler, beşinci, altıncı ve yedinci bâblarında Şam'ın meşhurları ve Dimaşk civarındaki enbiyâ, ashâb ve tâibiinin kabirleri ve sekizinci bâbında Şam'ın güzellikleri anlatılmıştır.

Araştırmamızın asıl konusu olan *Teşvîku'l-Müşâk ve Teşrikun li'l-uşşâk*'taki bazı manzumeler *Terceme-i Hadîkati'l-Enâm fi-Fezâ'ili's-Şâm*'da da “Nazm li'l-Mütercim” başlığıyla yer almaktadır. Ayrıca bu iki eser arasında aynı ayetlerin, aynı hadislerin, aynı tarihî hadise ve şahsiyetlerin yer alması gibi pek çok benzerlik görülmektedir.

Terceme-i Risâle-i Tarîkat-ı Âliyye:

Almanya Milli Kütüphanesi (Berlin) Türkçe yazmaları bölümünde (nr. Hs.or.oct.911 Staatsbibliothek) Abdurrahman Şevkî adına kayıtlı olan *Terceme-i Risâle-i Tarîkat-ı Âliyye* hakkında kesin bilgimiz yoktur. Tâhir isimli müstensih tarafından rik'a hattıyla istinsah edilen eserin bir mecmuanın 3. risâlesi olduğu bilinmektedir. Mecmuanın 59-68. sayfaları arasında yer alan risâle hakkındaki bu bilgiler bizzat doğrulanmamıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı kataloğu:

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=124900, 16.02.2017 tarihli erişim).

**Teşvîku'l-Müştâk ve Teşrikun li'l-'Uşşâk'ın
Nüsha Tavsifi**

**Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzum, nr.
865:**

Başr:

1^b el-Ḥamdu li'llâhi'llezî zâde Mescide'l-
Aşkâ şerefen lâ-siyyemâ bi-ḡudûmihi ileyhi
Seyyidü'l-ḡalkî ve'l-beşer... şeklinde mensur
bir mukaddime ile başlayan eserin ilk beyti
şudur:

2^a İbtidâ Ḥaḡ bu cihânı yoḡ iken var eyledi
İns ü cinni cümle maḡlûḡâtı izḡâr eyledi

Sonur:

69^b Kerem-i 'avn-i Ḥudâ ile müyesser oldı
Didi **Şevḡî** bunı aḡbâba te'lif ideyim

Eb'adı (Dış-İç): 225 x 165, 175 x 112 mm
Satır Sayısı: İlk sayfa 11, diḡer sayfalar 15
satırdır. İlki hariç her sayfa 2 sûtuna
ayrılmıştır.

Beyit sayısı: 1886

Telif Tarihi: Mukaddimedede verilen tarih:
1263/ 1846-7

İstinsah Tarihi: Yok

Müstensih: İsmâil Vecdî el-Âmidî

Hat: Ta'lik. Nüşanın son sayfası (Der-
beyân-ı Sebeb-i Nazm-ı in-Kitâb ve istinsah
kaydının bulunduğu 69^b) rikadır.

Kâḡıt: Krem rengi, orta kalınlıkta ve
âharsızdır. Başlıklar kırmızı mürekkeple
yazılmıştır.

Cilt: Mukavva kapaḡı ebru desenlidir. Cilt
sırtı kırmızı bezdendir.

**Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzum, nr.
866:** İstihzah tarihi bulunması sebebiyle bu
nüsha esas alınmıştır.³

Başr:

1^b el-Ḥamdu li'llâhi'llezî zâde Mescide'l-
Aşkâ şerefen lâ-siyyemâ bi-ḡudûmihi ileyhi
Seyyidü'l-ḡalkî ve'l-beşer... şeklinde mensur
bir mukaddime ile başlayan eserin ilk beyti
şudur:

2^a İbtidâ Ḥaḡ bu cihânı yoḡ iken var eyledi
İns ü cinni cümle maḡlûḡâtı izḡâr eyledi

Sonur:

69^b Kerem-i 'avn-i Ḥudâ ile müyesser oldı
Didi **Şevḡî** bunı aḡbâba te'lif ideyim

Eb'adı (Dış-İç): 230 x 165, 182 x 120 mm
Satır Sayısı: İlk sayfa 9, diḡer sayfalar 15
satırdır. İlki hariç her sayfa 2 sûtuna
ayrılmıştır.

Beyit sayısı: 1887

Telif Tarihi: 1263 / 1846-47

İstinsah Tarihi: 1266 / 1849-1850 mâh-ı
Şevvâl

Müstensih: İsmâil Vecdî el-Âmidî

Hat: Nesih

Kâḡıt: Beyaz, ince, aharlı ve su yollu,
filigranlı Avrupa kâḡıt. Başlık ve cetveller
kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Cilt: Mukavva kapaḡı ebru desenlidir. Cilt
sırtı kırmızı bezdendir.

³ Bu nüsha A diḡeri B nüshası olarak adlandırılmıştır.
Makalede verilen örnek beyitler nüsha karşılaştırması
sonucu hazırlanan metne göre numaralandırılmıştır.

Eserin Sebeb-i Te'lifi

*Teşvîku'l-Müştâk ve Teşrîkun li'l-'Uşşâk'*ın yazılma sebebi, eserin sonundaki “Der-Beyân-ı Sebeb-i Nazm-ı İn-Kitâb” başlığı altında şu şekilde ifade edilmektedir:

1. *Sebeb-i nazm-ı kitâbı size taşnîf ideyim
Bilesiz anı yedi beyt ile te'lif ideyim*
2. *Yürüdüm Şâm-ı Şerîf'den talebim Kudus-i Şerîf
Diledim cân u dil[i] ol yere teklîf ideyim*
3. *İdüben anı ziyâret gerü geldim Şâm'a
Ki didim gönümü maḥbûblara teşfîf ideyim*
4. *Var idi anda bir aḥbâb-ı 'azîzim geldi
Ben anın ḥulḫ-ı cemilîn nice ta'rif ideyim*
5. *Baḥa biñ dürlü edâ nâz ile ibrâm itdi
Didi bildir baḥa Kudus'ü aḥa teşrîf ideyim*
6. *Ṭayanup kuvvet-i bâzûya didim bismillâh
Diledim ḥâṭır-ı pür-nûrunu talḫîf ideyim*
7. *Kerem-i 'avn-i Hudâ ile müyesser oldı
Didi **Şevkî** bunı aḥbâbıma te'lif ideyim
(69°)*

Yukarıdaki manzumede Abdurrahman Şevkî, Kudüs ve Şam'a yaptığı ziyaretlerin gözlemlerini “dostlarının arzusu ve ısrarı üzerine” yazdığını söylemektedir.

Ayrıca Şevkî, eserin ara beyitlerinde de kitabı kaleme almasındaki sâikleri aktarmıştır:

33. *Bu kitâbı nazım kılmaktan murâd
Kudus'ün aḥvâli olunmak bunda yâd (3°)*

Şâir bu beyitte kitabı yazmasının asıl nedeninin Kudüs'ü anlatmak olduğunu vurgulamaktadır.

16. *Su'âl eylerse aḥbâbım kitâbın 'illet-i nazmın
Faḫaṭ **Şevkî** rızâ-yı Ḥazret-i Rabbü'l-enâm ister
(34°)*

beytinde ise kitabı Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını kazanmak için yazdığını ifade etmektedir.

Eserin Muhtevâsı

Eserin konusu giriş bölümünden anlaşıldığı üzere Mekke, Medîne, Kudüs ve Şam'ın faziletleri hakkındadır.

İslâm telif geleneğinde olduğu üzere mensur bir hamdele ve salve ile başlayan eser, Allah Teâlâ'nın kâinatı ve insanoğlunu yaratma hikmetini birtakım nasihatlar eşliğinde ifade eden mısralarla devam eder. Cenâb-ı Hak kulları için rahmetini arayıp bulmalarına yardımcı olacak mübarek mekânlar yaratmıştır. Yeryüzündeki bu bazı mukaddes mekânların yer aldığı şehirler olan Mekke, Medine, Kudüs ve Şam kısaca anlatılır ve kitabın yazılmasındaki asıl maksadın Kudüs'ü tanıtmak olduğu açıklanır:

9. *Anlar için kılmışam nice maḫâm
Key mu'azzamdır kıllalar hoş kıyâm*
10. *Ol mübârek yirlere kim geliser
Şöyle bilsün rahmetimi bulisar*
11. *Yeryüzünde kılmadım aşla ulu
İşbu yerlerden begâyet sevgilü*
12. *Gerçi her kıanda 'ibâdet itseler
Eylerem rahmet ki kıanda gitseler*
13. *Lâkin ol yerleri maḫşûş kılmışam
Dört kitâb içinde maḫşûş kılmışam*
14. *Biri oldı Mekke yerler eḫdali
Raḫmetimle ânı kıldım müncefi*
15. *Ḳullara dârü'l-emân itdim ânı
Şübhesiz bağ-ı cinân itdim ânı*
16. *Her kim ânı yedi kez eyler ṭavâf
Oddan âzâd olisar bî-iḫtilâf*

...

3^a A

19. *Biri daği ol Medîne şehridir
Yedi iklîm ol 'arûsuñ mihridir*

3^a B

20. *Çünkü 'âlem fahri Sulţân andadır
Andadır maħbûb-ı Sübhân andadır*

21. *Enbiyâlar ser-firâzı andadır
Bâğ-ı Kudûs'ün şâh-bâzı andadır*

22. *İki 'âlem pâdişâhı andadır
Cümle maħlûkuñ penâhı andadır*

23. *Andadır nûr-i Muhammed Muştafâ
Andadır maħşer günü sâhib-livâ*

24. *Ey ki aña ümmet olan gel berü
Ey sezâ-yı rahmet olan gel berü*

25. *Lâyık oldı tâc-ı 'izzet başına
Kıondı şeksiz mürg-i devlet başına*

26. *Birisi daği mübârek Şâm imiş
Her kişiye vâcibü'l-ikrâm imiş*

27. *Ol mübârek belde bir hoş beldedir
Vaşfi dâ'im söylenür her dildedir*

On bâb hâlinde yazılmış kitabın birinci bâbında mezkûr şehirlerin ilk kez var edilişi, ikinci bâbında Şam'ın ve sakinlerinin medhi yer alır. Üçüncü ve dördüncü bâblarda söz Kudüs'e getirilerek Hz. Dâvûd ile Hz. Süleyman'ın Mescid-i Aksâ'yı inşası tasvir edilir. Beş ve altıncı bâblarda bu bölgelerde bulunan nesnelere tasvir edilir. Yedinci bâbda Sahratullah'ın sıraları, sekizincide Kudüs ve Şam'daki kabristanları, son iki bâbda da bu mukaddes yörelerde medfun büyük zatların ziyaretgâhları anlatılır. Bu şehirlerin sâir beldelere üstünlükleri anlatılırken ilgili ayet ve hadislerle telmihlerde bulunmuş, İslâm tarihinden birtakım hâdiseler ile başta Mi'râc olmak üzere bazı mucizeler aktarılmıştır.

Kitabın neredeyse üçte birini oluşturan birinci bâbda, Mekke, Medîne ve Kudüs'ün yaratılışı anlatılmış ve bu bölgelerin kıymetlerini Mekke'de Kâbe-i Muazzama'nın, Medine'de Hz. Peygamber'in mübârek mescidinin ve kabr-i şerifinin, Kudüs'te ise Beytü'l-Makdis'in bulunmasından aldığı eklenmiştir. Bununla beraber Kudüs şehrinin tüm enbiyâya kıblegâh olması ve Mi'râc hâdisesinin gerçekleştiği makam olması hasebiyle ayrı bir kıymeti bulunduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in Mi'râc mucizesinde müşahede ettiği hadise ve nesnelere başlayarak yeryüzüne dönüşüne kadar başından geçenler ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Yine bu bölümde yer ve göğün Hz. Peygamber'in varlığı üzerinden çekişme ve kıskançlık içerisinde buldukları sembolize edilmiştir. Bu beyitler ayet ve hadislerle desteklenmiştir:

Sübhânellezî esrâ bi-'abdihî leylen mine'l-Mescidi'l-Harâmi ile'l-Mescidi'l-Akşâ'llezî bâreknâ havlehû⁴

(5^a B)

17. *Çünkü tenzih itdi sübhâne'llezî didi Hudâ
Kendü zâtıñ her naķâyışdan mu'arrâ bî-gubâr*
18. *Ya'ni maħbûbıñ harem-gâhından indi bir gece
Da'vet ol semt-i diyâr-ı Mescid-i Akşâ'ya sâr*
19. *Şöyle Akşâ kim mübârek kıldı her bir çevresin
Daği pür-nûr eyleyüp kıldı aña pek i'tibâr*

⁴ İsrâ suresi, 17/1; "Bir gece, kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir."

Ayrıca yine bu bölümde şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kavramları üzerine beyitler yazılmış, ehl-i tasavvufun bu dört kavram üzerine söylemiş olduğu tariflerden örnekler verilmiştir:

1. Şerî atle kişi mâhir degilse
Tariqatden eser bilmez dimişler
Daği bilmezse ol kişi tariqat
Haqîkatden haber bilmez dimişler

2. Şerî atle çün ebhâr olmayanlar
Tariqatle pür-envâr olmayanlar
Haqîkatden haberdâr olmayanlar
Gelür böyle gider bilmez dimişler

(18^a A)

3. Şerî atdir kişiniñ her esâsı
Buña itmek gerekdir iltimâsı
Eger olmazsa dâyim âşinâsı
Kalur ol derbeder bilmez dimişler

Yukarıdaki dörtlükler ve bağlamında tasavvufun esası kabul edilen şeriat, tarikat ve hakikat anlatır, bu üçünün birbirleri için gerekliliği ve zorunluluğu ifade edilir.

Çeşitli ayetlerden iktibaslar ile onların manzum şerhini yapan Abdurrahman Şevkî, İslâm kültüründe genel kabul gördüğü üzere, Tîn suresinden yaptığı alıntılarda ilk ayetteki “Tîn” lafzıyla Dimaşk bölgesine, “Zeytun”la Kudüs’teki Zeytin Dağı’na, “Beledü’l-Emîn”le ise Mekke şehrine işaret edildiğini ifade etmiştir. Yer yer Kudüs’ün ve Kâbe’nin özelliklerini ve diğer tüm beldelerden üstün, temiz ve farklı oluşunu nazmederek bu bâbı tamamlamıştır:

290. *Hazret-i Ebû Hureyre söyledi*

‘An Resûlillâh rivâyet eyledi

291. *Hağ te’âlâ hazreti dünyâda hem*

Dört mağal vardır aña itdi qasem

292. *Anları yâd itdi Qur’ân içre ol*
Nitekim tenzîl-i Furkân içre ol

21^a A

Ve’t-tîni ve’z-zeytûni ve tûr-i sînîne ve hâze’l-beledi’l-emîn⁵

293. *Didiler ve’t-tîni lafzından murâd*
Çün Dimaşk’ın tağına virdiler ad

294. *Pes o tağın adı Kırklar tağıdır*
Çevresi gülzâr-ı cennet bâğıdır

21^a B

295. *Daği medh-i Şâm saña ta’rîf olur*
Şabr kııl vaşfi mağallinde gelür

Ve’z-zeytûni

296. *Daği ve’z-zeytûni ol râvî didi*
Kuds’ün eğrafında bir tağıñ adı

Ve tûr-i sînîn

...

İkinci bâb “Şâm-ı Şerif’in faziletlerini beyan eder” başlığını taşımaktadır. Bu bapta bölgenin, Şam ismini, Kâbe’nin şimalinde bulunmasından aldığı hatırlatılarak, Hz. Peygamber’in Şam’ı övgüsü sebebiyle meleklerin gece gündüz bu şehrin semalarında bölgeye ve ehline rahmet dileyerek uçtuğu anlatılmıştır. Akabinde Allah Teâlâ’nın yeryüzü için on nimet yarattığı ve bunların dokuzunu Şam’a ayırdığı, yine yarattığı on şerden birini Şam’a, dokuzunu diğer beldelere dağıttığı rivayeti aktarılmıştır. Şam’ın faziletlerini zikreden hadisler verilerek bu hadislerin manzum şerhi yapılmıştır. Ayrıca *içi dışı evliya dolu ve havası suyu latif Şam* mübalağalı şekilde medhedilmiştir. Yine bu bâbda Resûlullah’ın zevceleri ile Şam’da medfun Bilâl-i Habeşî, Ubeyy ibn-i Ka’b, Hazret-i Ebü’d-Derdâ, Hazret-i Talha, Bayezid-i Bistâmi başta olmak üzere toplam 22 zâtın kabrine işaret edilmiştir. (Abdurrahman ibn-i Ebû Bekr es-Siddîk,

⁵ Tûr suresi, 95/1-3; “İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki...”

Abdullah ibnü's-Selâm, Hz. Dıhyâ, Hz. Sancakdar, İmâm Zeyne'l-Âbidîn, Sitti Zeyneb bint-i Ali, Sitti Rukiyye bint-i Ali, Şeyh Muhyiddînü'l-Arabî, İmâm Fahru'r-Râzî, Şeyh Reslân, Ebû Müslim el-Havlânî, Abdulganiyyi'n-Nablûsî, Ebû Süleymân-ı Dârânî, Behlûl-i Dâna, Nüreddin eş-Şehîd, Velîyullâh Ayağı Panbuklu Dede). Şam'da, duaların makbul olduğu bazı mekânlar bildirilerek bölüm tamamlanmıştır.

415. *Didi Beytü'l-Makdis'i Sâm ibn-i Nûh*

İbtidâ ol yapup itmişdi fütûh

416. *Şoñradan Sultân Süleymân geldi çün*

Ol binânın üstünü kıldı bütün

417. *Ezraķi'den nakl olunur bir kelâm*

İbtidâ Allâhu Kuddûsü's-Selâm

418. *Ka'be'niñ yirini halķ itdi hemân*

Yoķ idi aşlâ ne kevn ü ne zamân

419. *Cümle eşyâdan iki biñ yıl selef*

Ka'be'niñ kıldı yerini pür-şeref

Üstteki beyitlerin de yer aldığı üçüncü bâb Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Mescid-i Aksâ'yı inşası üzerinedir. Kâbe ile Mescid-i Aksâ arasındaki zaman farkı, Kâbe'nin Hz. Nûh tufanında yıkılması, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail tarafından yeniden yapılması bu bölümde anlatılan konulardandır.

Dördüncü bâb Abdümelik ibn-i Mervan'ın Mescid-i Aksâ'yı tamirinin anlatıldığı bölümdür.

Beşinci bâb Kudüs'te bulunan hayranlık uyandırıcı güzellikler, altıncı bâb Mescid-i Aksâ'da namaz kılmanın ve sâir ibadetin sevabının çokluğu üzerinedir.

Fihimâ 'aynâni tecriyân⁶

2. *Birisi Busyân pıñarıdır biri Sulvân dimiş*
Ķuds'ün eñrafında dutmuş bunun ikisi vañan

Fihimâ 'aynâni nazẓâhatân⁷

3. *Birisi 'Akke pıñarıdır biri Zemzem şuyu*
Bunları arzû iderler Hind ile ehl-i Yemen

Yukarıda ayetlerle desteklenmiş bu mısraları içeren yedinci bâbta Sahratullah ve onun altından çıkan sular (Busyân, Sulvân vb.) ile bölgeye nüzûl eden melekler anlatılırken, sekizinci bâbda Kudüs'teki ziyaret mahalleri ve burada medfun kimseler tanıtılmıştır.

Dokuzuncu bâbta Kudüs'e gelen peygamberler ve ashabından, onuncu bâbta da Hz. İbrâhim ve onun aile efradının kabirlerinden bahsedilmiştir.

Son olarak, şâir gördüğü mukaddes beldeleri tasvir etmiş olmaktan duyduğu mutluluğu ve şükürü ifade ederek, bir münâcaat ve bir sebeb-i telif manzumesi ile eserini tamamlamıştır.

Teşvîku'l-Müştâk ve Teşrikun li'l-'Uşşâk konusu itibariyle İslâmî kaynakların yoğun şekilde kullanıldığı bir eserdir. Kitapta Hz. Muhammed'in hayatına, yaşadığı mukaddes coğrafyaya ve mucizelerine yer verilmiştir. Dolayısıyla eserde ayet ve hadislerin doğrudan veya dolaylı olarak yer alması tabîdir. Metinde bir kısım evliyâ ve enbiyâdan bahsedilmesi, İslâm coğrafyasının mübârek beldelerinden daima önemli sayılan dört bölge (Mekke, Medine, Kudüs, Şam) üzerinde durulması, muhtevâ oluşturulurken Kur'an ve Sünnet'ten başka tarih, siyer ve coğrafyadan da istifâde edildiğini göstermektedir.

⁶ Rahman suresi, 55/50; "İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır."

⁷ Rahman suresi, 55/66; "İkisinde de durmadan fıskıran iki ırmak vardır."

Çeşitli mekânların (şehir, ülke, mescid vb.) övülmesi veya yerilmesi hakkında hadis kaynakları ve şehir tarihlerinde pek çok zayıf rivayet bulunmaktadır. Bu tür rivayetlerin ortaya çıkmasında bazı siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerin bulunduğunu daha evvel de belirtmiştik. Meşhur hadis kitaplarında yer alan, hatta Mekke ve Medine şehirlerini de içine alan fezâil türü bu rivayetler incelendiğinde, mezkûr sebepler fark edilebilecektir (Ünal 2000: 67-90). Hadis ilminde, sıhhati açısından ister sahih ister zayıf kabul edilsin, içerikleri ve ifade biçimleri birbirine benzeyen bu fezâil hadisleri ile yapılan iktibas ve telmihlerin eserde ne şekilde yer aldığı da incelenmiştir. Netice itibariyle bu rivayetler bizi her zaman bir hadis metnine ve kaynağına götürmedi. Yani bu ve benzeri ifadeler ne sahih ne de mevzu hadis kaynaklarında rastladık:

“Men furîza ‘aleyhi’l-ḥacce felem yehic felyemut in şâ’e yehûdiyyen ve in şâ’e naşrâniyyen” (44^b)

“Lâ-tüşeddü’r-riḥâlu illâ ilâ şelâş: Mescidî ve Mescidi’-Ḥarâm ve Mescidi’l-Akşâ” (52^b)

“Men erâde en yenzura ilâ buḳ’atin min buḳ’i’l-cenneti fel-yenzur ilâ Beyti’l-Muḳaddes” (66^a) gibi.

Eserin Dil ve İmlâ Özellikleri

XIX. asrın ikinci yarısında kaleme alınan *Teşvîku’l-Müştâk ve Teşrikun li’l-‘Uşşâk* son dönem Osmanlı dil özelliklerini taşısa da aşağıda örneklendirileceği üzere bazı arkaik kullanımlar içermektedir.

Farklı vezinlerin kullanıldığı, yer yer kaside, gazel, murabba ve mesnevîlerin yer aldığı eserde dil ekseriyetle sadedir.

Mevcut iki nüshanın birbirinden veya aynı bir başka nüshadan istinsah edildiği düşünülmektedir. Aynı müstensihin elinden çıkan bu iki nüshanın hataları da birbiriyle örtüşmektedir.

Ana nüsha kabul ettiğimiz metin yer yer harekelenmiştir. Harekelemelerde istikrar yoktur.

Başlıklar Farsça, Arapça ve Türkçe yazılmıştır. Hadislerin ara başlık gibi, kırmızı mürekkeple yazıldığı pek çok bölüm vardır.

Eserde bazı kelimelerin sonunda bulunması gereken –i/i, –a/e gibi hâl ekleri ihmâl edilmiştir.

Ayrıca sağır kâf (nazal nûn) harfinin yazımında tutarlılık yoktur. Sağır kâf olması gereken yerlerde nûn harfinin veya nûn harfinin bulunması gereken yerlerde sağır kâfın kullanıldığı görülmüştür. Tamlama geçişlerinin ve “bağlaç vavı”nın kullanımında da çok sayıda ikilem ve hata vardır. Terkip –i ‘leri kimi yerlerde ye (ی) harfi ile ifade edilmiştir. Bu –i’ler bazen de esre ile gösterilmiştir.

Farsça “hoca” kelimesi yaygın imlâdan (خواجه) farklı şekilde birkaç yerde “خوجه” şeklinde yazılmıştır.

Metnin 686. ve 687. beyitlerinde yer alan “göründiser” ve “kavısar” kelimelerinden ilkinde –di’li geçmiş zaman ekinin, –ser ekinden sonra kullanılması gerekirken aksi mevcuttur. –di ekinin kaldırılması durumunda anlamlı hale gelebilecek bu kullanım, arkaik şekline dahi rastlamadığımız nadir örneklerdendir. “kavısar” (قاویسر) kelimesi ise kullanıldığı yer itibariyle “kovmak” şeklinde tercüme edilmeye müsaittir ve nadir bir kullanım olması sebebiyle buraya eklenmiştir.

Ayrıca eserde Eski Anadolu Türkçesine ait bazı kullanımlar mevcuttur. “bulavuz”, “geliser”, “bilevüz” gibi.

Bazı kelime sonlarındaki hal eki –i’den evvel gelen kaynaştırma harfi “ye”nin üzerine esre harekeli bir hemze yazmıştır. Örnek olarak şunlar verilebilir: Mustafâ’yı, “Kâbe’yı”, “Sahrâ’yı”, “belde’yı” gibi.

Telmih ve iktibasın çok sayıda örneğini barındıran eser, bu yönüyle güçlü kabul edilebilir.

Eser Türkçe, Arapça ve Farsçanın üçünün de kullanıldığı 81 bölüm başlığı içermektedir. 1887 beyitten oluşan eserde çeşitli nazım şekilleri kullanılmıştır. Eserin bütününde hâkim olan 1034 beyitlik bir ana mesnevi vardır. Bu mesnevi yer yer kaside, gazel ve murabbalar ile örülmüştür. Mesneviden sonra en fazla, kaside ve gazel kullanılmıştır. Bunların yanı sıra eserde kıt’a, murabba, üç beyitli manzumeler ve bir adet müseddes-i müttekerrir yer almaktadır:

1. *‘Înâyet bahş idüp ol Hazret-i Mevlâ bu gümrâhı
Kılıpdur cânib-i Kuds-i Şerîf’e ben dili râhî
Nice biñ cilve-i esrârnuñ oldum ben âgâhı
Cihânüñ çeşmime bir zerre gelmez ’izz ile câhı
Çeküp endîşe-i hasret kılrken zâr nâgâhı
Bi-ğamdillâh müyesser oldı görmek Şahrattullâh’ı*

(68^a)

Kudüs’ü ziyaret kendisine nasip olan Şevkî’nin eserdeki tek müseddesine âit ilk bent yukarıda örnek verilmiştir. Burada olduğu gibi duâ, şükür ve temenni üslubu eserin geneline hâkimdir.

Ayrıca eserde üç beyitli manzumeler olarak adlandırılmaya uygun 22 bölüm bulunmaktadır.

Ahenk unsurlarının en önemlilerinden olan kafiye yönüyle başarılı bulunan eser aruzla yazılmıştır. Yer yer kusurlara rastlansa da geneli itibarıyla aruzun başarılı biçimde uygulandığı görülmektedir. Eserde kullanılan aruz kalıpları şunlardır:

1. *Remel bahri: “Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün
Fâ’îlâtün Fâ’îlün”, “Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün Fâ’îlün”,
“Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün”*
2. *Hezec bahri: “Mefâ’îlün Mefâ’îlün
Mefâ’îlün Mefâ’îlün”, “Mefâ’îlün Mefâ’îlün
Fe’ûlün”, “Mef’ûlü Mefâ’îlü Mefâ’îlü Fe’ûlün”*
3. *Muzari bahri: “Mef’ûlü Fâ’îlâtü
Mefâ’îlü Fâ’îlün”*

Sonuç

İlk örneklerini Arap edebiyatında gördüğümüz faziletname türünün tanımı ve kapsamı üzerinde durulmuş, Türkçe yazılmış manzum/mensur ve telif/tercüme/telif-tercüme faziletname örneklerine yer verilmiştir.

Özelde şehir faziletname türünü ele alan bu çalışma hazırlanırken şehirler üzerine yazılan türlerin çeşitliliği dikkat çekmiştir. Yalnızca şehir fezâili ve şehir tarihçiliği değil, aynı zamanda şehrengizler, seyahatname türleri ile fetihler dolayısıyla yazılan fetihnâmeler ve düşman eline geçen şehirlere söylenen mersiyelere varıncaya dek eserler verildiği tespit edilmiştir. Şehir faziletname türünün geniş muhteva çerçevesiyle şehrengiz, seyahatname, bilâdiye vb. diğer bazı türlerden ayrıldığı görülmüştür.

Şehir faziletname türü eserler özellikle şehir tarihçiliği ve sosyal tarih konusunda yapılacak çalışmalara kaynaklık edebilir.

XIX. yüzyıla âit *Teşvîku’l-Müştâk ve Teşrikun li’l-‘Uşşâk* adlı Mekke, Medine, Kudüs ve Şam şehirleri faziletname üzerine yaptığımız inceleme neticesinde “Şevkî” mahlaslı müellif Abdurrahman Şevkî hakkında birkaç bilgi sunulmuştur.

Şevki'nin fazilet-nâmesi *Teşvîku'l-Müştâk ve Teşrikun li'l-Uşşâk* muhtevâsı itibariyle emsalleriyle benzerlik gösterse de telif ve manzum oluşuyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Manzum oluşunun yanısıra samimi üslûbu eserin değerini artırmaktadır.

Kaynakça

Abdurrahman ed-Dımaşki el-Hanefi ibn Abdürrezzak. (1995). *Hadâiku'l-in'âm fi-fezâ'ili's-Şâm.* (thk. Yusuf Bedivî). Dımaşk. Abdurrahman ed-Dımaşki el-Hanefi ibn Abdürrezzak. (t.y). *Terçeme-i Hadîkatu'l-Enâm fi-Fezâ'ili's-Şâm.* (trc. Abdurrahman Şevki). Millet Ktp., Ali Emîrî Tarih. nr. 905.

Abdurrahman Şevki. (1263/1846-7). *Teşvîku'l-müştâk ve teşrikun li'l-uşşâk.* Millet Ktp., Ali Emîrî Manzum. nr. 865, 866. Abdülbaki, Muhammed Fuad. (1994). *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ân.* Kahire.

Aça, Mehmet & Gökalp, Haluk & Kocakaplan, İsa. (2009). *Başlangıçtan günümüze Türk edebiyatında tür ve şekil bilgisi.* İstanbul: Kriter Yayınları.

Ahmed Fakih. (1974). *Kitâbu evsâf-ı mesâcidi's-şerife.* (yay. Hasibe Mazıoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahsasî, Ahmed. (2006). *Erbaüne hadîsen fi fezâ'ili'l-Medîneti'l-Münevvere.* (thk. A. Abdullah Bacur Ali). Kahire.

Aydın, Mehmet. (1987). *Fezâ'il-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-kudsî Şerif.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Çelebioğlu, Âmil. (1971). Süleyman Nahîfî ve Fazîlet-i Savm (Zuhrü'l-Âhire) adlı eseri. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi.* X, s. 342-343.

Çelebioğlu, Âmil. (1994). *Kanûnî Sultan Süleyman devri Türk edebiyatı.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Dadaş, Cevdet. (1995). *Bâkî, Fezâ'il-i Cihâd.* Yayınlanmamış doktora tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Güzel, Abdurrahman. (2006). *Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı.* Ankara: Akçağ Yayınları. Hıfzî. *Tarih ve fezâ'il-i Kuds-i Şerif.* Bayezid Devlet Ktp., nr. 507.

Hıfzî. (1265). *Tarih ve fezâ'il-i Kuds-i Şerif.* Dârü't-tibâati'l-Âmire: İstanbul.

İbn Hazm. (1968). *Fezâ'ilü'l-Endelüs ve ehliha.* (haz. Selahaddin el-Müneccid). Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-cedîd.

İbn Manzur. (1997). *Lisânu'l-'Arab.* Beyrut: Dârü'l-ihyâi't-türâsi'l-Arabi.

Kandemir, Mehmet Yaşar. (1991). *Mevzu hadisler: menşei, tanıma yolları, tenkid.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kandemir, Mehmet Yaşar. (1995). *Fezâil. Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. 12). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kırman, Aydın. (2004). *Yemînî'nin Fazîlet-nâme'si (şekil ve muhtevâ tahlili).* Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Levend, Agah Sırrı. (1973). *Türk edebiyatı tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Râğıb el-İsfehânî. (2002). *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân.* Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye.

Rıfâî, Said. (1992). *el-Ehâdisü'l-vâride fi fezâ'ili'l-Medîne.* Medine.

Sancaklı, Saffet. (2001). Surelerin faziletiyle ilgili bazı tefsirlerde yer alan Apokrif hadislerin kritiği. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14/1, 133.

Sezen, Tahir. (2006). *Osmanlı yer adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Şeşen, Ramazan. (1998). *Müslümânlarda tarih ve coğrafya yazıcılığı: başlangıçtan XIX. yüzyılın sonuna kadar*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı.

Tepeli, Yusuf. (2002). *Derviş Muhammed Yemîni, Fazilet-nâme; giriş, inceleme, metin, gramatikal dizin*. I-II. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tergip, Ayhan. (2010). *Bâkî'nin Meâlimu'l-yakîn adlı eseri üzerinde dil incelemesi (metin-sözlük)*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünal, İsmail Hakkı. (2000). Şehirlerin faziletleriyle ilgili uydurma hadisler ve "Hayru'l-Buldân" risâlesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XVI, 67-90.

Yıldırım, Derya. (2010). *Fezâyilü'l-Mekke ve'l-Medine ve'l-Kudüs*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Yılmaz, Fatih Mehmet. (2011). *Türk Edebiyatı'nda Hz. Ebû Bekir vecizeleri ve Bedreddin b. Himmet-Yârü'l-Mevlevî'nin Tuhfetü's-Siddik'i*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.